

İSLAM HUKUKU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Sayı: 36
Ekim 2020

www.islamhukuku.com

www.islamhukuku.org

www.islamhukuku.net

ISSN 1304-1045

MÂLİKÎ FAKİHİ İBNÜ'L-KASSÂR'IN HAYATI, ESERLERİ VE USÛL GÖRÜŞLERİ

Dr. Öğr. Üyesi İslam DEMİRCİ*

Özet: Irak Mâlikî ekolü mensupları IV./X. yüzyılda Irak'ta varlık göstermişler, bir taraftan İmam Mâlik'in görüşlerini desteklemeye yönelik hilâf eserleri kaleme alırken diğer taraftan diğer mezhep görüşlerini reddetmeye yönelik eserler yazarak Hanefî ve Şâfiî rakipleri ile mücadelelere girişmişlerdir. Bu mücadelenin bir parçası olmak üzere Mâlikî mezhebinin usulünü tespit etmeye yönelik tahrîc metodunu da kullanarak çalışmalar yapmışlar, Mâlikî fıkıh usulünün gelişiminde belirleyici rol oynamışlardır. Öte yandan diğer Mâlikî ekollerinde de bu çalışmaların başlamasına katkıda bulunmuşlardır. Aynı dönemde Bağdat'ta yaşayan ve Irak Mâlikî ekolüne mensup fakihlerin önde gelenlerinden biri olan İbnü'l-Kassâr'ın eserleri de bu çerçevede yapılmış çalışmalar olarak değerlendirilmelidir. Bu çalışma kapsamında öncelikle, hem Mâlikî mezhebinin Irak'taki gelişiminde hem de genel olarak Mâlikî mezhebinin teşekkülünde önemli katkıları olan İbnü'l-Kassâr'ın hayatı ve ilmi kişiliği hakkında bilgi verilerek eserleri tanıtılmıştır. Ayrıca İbnü'l-Kassâr'ın, günümüze ulaşan eski usul eserlerinden ve Mâlikî usul örneklerinden biri olan *el-Mukaddime fi'l-usûl*'ü değerlendirilerek, *Mukaddime* çerçevesinde İbnü'l-Kassâr'ın usul görüşleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Fıkıh Usulü, Mâlikî Mezhebi, İbnü'l-Kassâr, el-Mukaddime fi'l-usûl

Mâlikî Faqih Ibn al-Qassar's Life, Work and Views on Usul al-Fiqh

Abstract: Members of the Iraqi Mâlikî school had a serious presence in Iraq in the IV./X. century; on the one hand, they wrote contrarian pieces to support the views of Imam Mâlik, on the other hand, they wrote pieces aimed at rejecting the views of other sects and entered into serious disputes with their Hanafî and Shafîi rivals. As a part of this effort, they carried out studies using the tahrîc method to ascertain the method of the Madhhab Mâlik and played a decisive role in the development of the Mâlikî fiqh method. On the other side, they also made a serious contribution to the initiation of these studies among the other Mâlikî schools. The works of Ibn al-Qassar, who lived in Baghdad in the IV.-X. century and was one of the prominent faqihs of the Iraqi Mâlikî school, should also be considered as studies carried out within this framework. Ibn al-Qassar made significant contributions to both the development of Madhhab Mâlik in Iraq and the formation of the Madhhab Mâlik in general, and in this study, information on his life and scientific personality is given and his work is introduced. In addition, Ibn al-Qassar's al-Muqaddimah fi al-usul, one of the oldest works of fiqh and one of the examples of Mâlikî fiqh is examined and Ibn al-Qassar's views on fiqh within the framework of Muqaddimah is elaborated.

Keywords: Fiqh, Usul al-Fiqh, Mâlikî, Madhhab Mâlik, Ibn al-Qassar, al-Muqaddimah fi al-Usuly.

* Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, islamdemirci@hotmail.com

GİRİŞ

İlmi gelenek olarak Irak Mâlikî ekolünün içinde yer alan İbnü'l-Kassâr, bu ekolde önemli bir halkayı teşkil etmektedir. Bu sebeple İbnü'l-Kassâr'ın ilmi kişiliğinin daha iyi anlaşılabilmesi için, onun içinde yetiştiği Irak Mâlikî ekolünden söz edilmeden geçilemez.

Mekke, Medine ve Yemen başta olmak üzere, Horasan ve Mâverâünnehir bölgeleleriyle Şam, Mısır ve Irak (Basra ve Bağdat) ile tüm Kuzey Afrika ve Endülüs'ten gelerek İmam Mâlik'in ders halkasına katılmış olan öğrencileri, memleketlerine döndüklerinde hocalarından aldıkları ilmi birikimi aktarmaya ve yaymaya başlamışlardır.¹

Mâlikî mezhebinin Irak'taki ilk merkezi Basra olmuştur. Gerek İmam Mâlik'in Basralı öğrencilerinin *Muvatta* rivayetleri gerekse Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795), Abdurrahman b. Mehdi (ö. 198/813) ve Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî (ö. 221/836) gibi Basra hadis ekolünün önde gelen temsilcilerinin, aynı zamanda bu çevrede güçlenen Hanefî/Kûfe fihhına bir karşı çıkış olarak da anlaşılabilir mahiyette, Medine ilmini ve İmam Mâlik'i öne çıkarmaları Basra'da Mâlikîliğe bir zemin hazırlamıştır.² Basra ehl-i hadisinin hazırladığı bu zemin üzerinde Basra'da Mâlikî mezhebinin temelini atan, orada Mâlik'in fihhi görüş ve fetvalarını esas alan fihhi faaliyetleri ilk olarak başlatan kişi, İlk Basralı Mâlikî fakih Ahmed b. el-Muazzel'dir. Onun ardından öğrencisi ve Hammâd b. Zeyd ailesine mensup Kadı İsmail³ (ö. 282/896) Irak Mâlikî ekolünün kurucusu kabul edilmiştir.⁴ İbn Haldun (ö. 808/1406) da bu faaliyeti Irak'ta Ahmed b. el-Muazzel'in öğrencisi Kadı İsmail ile başlatır.⁵ Çağdaş fikh tarihî yazarlarından Muhammed el-Hudarî (ö. 1927) ve Hacvî (ö. 1956) de Mâlikîliğin Irak'ta İbnü'l-Muazzel ve öğrencileri eliyle yayıldığı gerçeğini tespit etmişlerdir.⁶

Temelleri Basra'da atılan Irak Mâlikî ekolünün teşekkülünde büyük katkılarını bulan Ahmed b. el-Muazzel ve en meşhur talabesi Kadı İsmail gibi Basralı

1 Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, VII, 23-27; Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü*, s. 11.

2 Çünkü Basra'da sadece Mâlikî (Medine ve İmam Mâlik) fihhi değil, aynı zamanda Hanefî (Kûfe) fihhi da taraftar bulmuştu. Hatta Irak Mâlikî ekolünün uzun ömürlü olamayışı ve fikh tarihinde klasik dönem olarak nitelenen VI./XII. asırdan sonraki dönemde varlığını yitirmiş olması da bu açıdan dikkate alınmalıdır. Bk. Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü*, s. 155.

3 Kadı İsmail b. İshak el-Cehdamî hakkında bk. Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, IV, 278-293; Hacvî, *el-Fikrûs-sâmî*, III, 123-125.

4 Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, IV, 280, VII, 24; Hacvî, *el-Fikrûs-sâmî*, II, 471; Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü*, s. 22, 133, 164; Kaya, "Mâlikî Mezhebi", *DİA*, XXVII, 522.

5 İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 810.

6 Hacvî, *el-Fikrûs-sâmî*, III, 471; Hudarî, *Târihü't-teşrii'l-İslâmî*, s. 211-212.

Mâlikî fakihlerin önde gelenlerinin Bağdat'a geçmesiyle ekolün merkezi bu şehre kaymış, Bağdat'ta bu isimler eliyle sistemli bir Mâlikî tedris ve tedvin faaliyeti başlamıştır. Irak'ta Ahmed b. el-Muazzelin başlattığı "Mâlik ve öğrencilerinin görüşlerine dayanan fıkhi faaliyet", Kadı İsmail ile birlikte hızla gelişerek daha sistemli bir yapıya bürünmüş ve yargı kurumuna da hâkim olmuştur.⁷ Kadı İsmail, özellikle Basra kamuoyu ve Abbâsî yönetimi üzerinde büyük nüfuzu olan Hammâd b. Zeyd ailesine mensup olmasının yanında, şahsi kabiliyet ve gayretleriyle güçlü bir ilmî ve kazâî otorite elde etmiştir. Kadı İsmail'in mensubu olduğu Hammâd b. Zeyd ailesinin, Ahmed b. el-Muazzel'den sonra yaklaşık üçyüzyıl boyunca Mâlikî fikhının ve mezhebinin Irak'ta yayılmasında ve hâkim mezhep haline gelmesinde büyük katkıları bulunmaktadır.⁸

Bağdat'ta Irak Mâlikî ekolünün teşekkül sürecinde Ebû Bekir el-Ebherî (ö. 375/986) ikinci dönüm noktası sayılır. Kadı İsmail'den sonra, onun hiçbir öğrencisi için yapılmayan "Irak Mâlikîlerinin reisi" tanımlaması ilk defa Ebû Bekir el-Ebherî için kullanılmıştır. Ebherî, Kadı İsmail'den sonra Bağdat'ta ilk defa düzenli bir Mâlikî tedris halkasını oluşturan kişi olarak kabul edilmektedir. Ebherî'nin en dikkat çekici yönlerinden biri de, kadılık görevini reddederek önceki Irak Mâlikî geleneğini değiştirmiş ve mezhebin Irak'taki nüfuzunu zayıflatacak bir gelişmeyi başlatmış olmasıdır. Ebherî'nin en meşhur öğrencileri, İbnü'l-Cellâb (ö. 378/988), İbnü'l-Kassâr ve Bâkillânî'dir (ö. 403/1013). Aynı zamanda Ebherî ile ekolün son temsilcisi Kadı Abdülvehhâb arasındaki köprüyü de oluşturan İbnü'l-Cellâb, *et-Tefrî'* adlı eseriyle, İbnü'l-Kassâr ise fıkıh usulü ve hilâf alanındaki çalışmalarıyla Kadı Abdülvehhâb'a öncülük etmişlerdir.⁹

Başta Kadı İsmail olmak üzere Hammâd b. Zeyd ailesi mensuplarının Irak ve çevresindeki kadılık görevlerini yürüttükleri yaklaşık yüz yıllık süre boyunca Irak'ta en etkili mezhep olan Mâlikîlik, V./XI. yüzyıldan itibaren Bağdat'ta zayıflamaya başlamıştır. Kadı Abdülvehhâb'ın Mısır'a göç etmesiyle birlikte de Irak Mâlikî ekolü özgün varlığını kaybetmiş, tedris halkası kopmuş ve mezhep içinde görüşleri ve eserleriyle etkili olan fakihler yetişmemiştir. Ancak Mâlikî fikhının şekillenmesinde önemli katkıları olan bu ekolün görüş ve eserleri etkisini sürdürmüştür.¹⁰

7 Abbâsiler'de yargı kurumu ve Kâdî'l-Kudâtık hakkında bk. Göl, *Abbâsiler Döneminde Kâdî'l-Kudâtık*, s. 33 vd.

8 Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, IV, 276-280; Hacvî, *el-Fikrû's-sâmî*, III, 471; Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü*, s. 133, 175, 181-182; Kaya, "Mâlikî Mezhebi", XXVII, 522.

9 Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukaha*, s. 167; Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, VI, 188-189; Hacvî, *el-Fikrû's-sâmî*, III, 144; Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü*, s. 208, 213.

10 Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, VII, 65; Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü*, s. 133, 226; Kaya, "Mâlikî Mezhebi", XXVII, 521.

Mâlikî mezhebinde ehli hadis-ehli rey ayırımına paralel olarak, Abdurrahman el-Mehdî ve Ka'nebi gibi hadis rivayetleriyle yetinen, fıkhi meselelerde rey ve ictihada dayalı görüşlerden kaçınan ehli hadis yaklaşımına sahip kişi ve ekoller bulunduğu gibi tamamen ehl-i rey yaklaşımını benimseyen ekoller de söz konusudur.¹¹ Bu açıdan Irak Mâlikî ekolünün, içinde bulunduğu çevre ve Hanefî mezhebinin de etkisiyle ehl-i rey yaklaşımlara sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Irak Mâlikî ekolü “teorik fıkıh çalışmaları” olarak da tanımlanabilecek tarzda, mezhep birikiminin içerisinde yer alan ferî meseleler hakkındaki hükümleri, özellikle dayandıkları deliller ve istinbat metotları açısından tetkik ederek, bu birikimi geliştirmeyi ve diğer mezheplere karşı savunmayı amaçlayan hilâf ve cedel ilmi ile usule yönelik yoğun çalışmalar yapmışlardır. IV./X. yüzyılda Irak'ta ciddi ağırlığı olan Irak Mâlikî ekolü mensupları, bir taraftan İmam Mâlik'in görüşlerini desteklemeye yönelik hilâf eserleri kaleme alırken diğer taraftan diğer mezhep görüşlerini reddetmeye yönelik eserler¹² yazarak Hanefî ve Şâfiî rakipleri ile ciddi mücadelelere girişmişlerdir. Bu mücadelenin bir parçası olmak üzere Mâlikî mezhebinin usulünü tespite yönelik tahrîc metodunu da kullanarak çalışmalar yapmışlar, Mâlikî fıkıh usulünün gelişiminde belirleyici rol oynamışlardır. Öte yandan diğer Mâlikî ekolleri içinde de bu çalışmaların başlamasına ciddi bir katkıda bulunmuşlardır. Mesela Endülü'steki teorik fıkıh çalışmalarını başlatanlar büyük ölçüde Doğu'ya ilim yolculuğu yapan ve Irak Mâlikîlerinden istifade edenler olmuştur.¹³ İbnü'l-Kassâr'ın eserleri de bu çerçevede yapılmış çalışmalar olarak değerlendirilmelidir.

1. İBNÜ'L-KASSÂR'IN HAYATI

İbnü'l-Kassâr'ın hayatı hakkında kaynaklarda detaylı bulunmamaktadır. Bağdat'ta yaşadığını ve Bağdat'ta vefat ettiğini bildiğimiz İbnü'l-Kassâr'ın doğumu ve doğum yeri hakkında da kaynaklarda hiçbir bilgi yer almamaktadır.¹⁴

İbnü'l-Kassâr, 132-656 yılından 750-1258 yılına kadar yaklaşık 500 yıl hüküm süren Abbâsîlerin dönemine rastlayan IV./V. asırda yaşamıştır. Bu dönem, Abbâsîlerin siyasi ve askeri olarak zayıfladığı, Abbâsî halifelerinin gücünü kaybettiği bir dönemdir. Bu asrın başlarında yaşanan siyasi istikrarsızlıklar, bölünmeler,

11 Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü*, ss. 14-17.

12 Her iki tür hilâf eseri örnekleri için bk. Muhammed, *Menhecü İbni'l-Kassâr*, s. 50-51.

13 Kâdi İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, IV, 80; İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 810; Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü*, ss. 19-22, 172-173; Muhammed, *Menhecü İbni'l-Kassâr*, s. 50.

14 Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi (GAS)*, I, 551; Suûdi, “Dirâse”, I, 19-20; Mahtûm, “Dirâse”, s. 16, 23; Muhammed, *Menhecü İbni'l-Kassâr*, s. 12; Özen, “İbnü'l-Kassâr”, *DİA*, XXI, 104.

yönetime karşı başlatılan isyan hareketleri ve yağmalamalar, kargaşa ve yönetim boşluğunun ortaya çıkmasına, emniyet ve huzurun ortadan kalkmasına sebep olmuş, bu da sosyal hayatta derin bir yozlaşmaya neden olmuştur. Büveyhîlerin Bağdat'ta iktidarı ele geçirdikleri ve halifenin siyasi ve askeri gücünü kaybedip sembolik bir konuma düştüğü bu dönem, aynı zamanda Abbâsîlerin yıkılış döneminin başlangıcı kabul edilmektedir.

Bütün bu siyasi ve sosyal sıkıntılara rağmen, Bağdat bu dönemde ilmi ve kültürel hayatın yoğun olarak yaşandığı merkezlerden biriydi. Bu dönem, halifelerin âlimlere hürmet ve saygı gösterip desteklemeleri, farklı fıkıh mezhepleri arasında yaşanan güç çekişmeleri ve münazaralar, Bağdat'ta farklı ilim dallarına yönelik önemli kitapları barındıran medrese ve kütüphanelerin bulunması gibi sebeplerle önemli ilim adamlarının yetiştiği, farklı ilim dalları ve mezheplerin çatısı altında çokça eser telif edildiği bir dönem olmuştur.¹⁵

1.1. Adı, Künyesi ve Nisbesi

Kaynaklarda “Kâdî Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî el-Mâlikî İbnü'l-Kassâr” şeklinde yer alan ismi, künyesi, lakabı ile Bağdâdî ve Mâlikî nisbelerinde herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır.¹⁶ Bununla birlikte kimi kaynaklar baba adını¹⁷ kimileri ise dedesinin adını zikretmemişlerdir.¹⁸

Yaşadığı ve vefat ettiği şehir olan Bağdat'a nisbetle Bağdâdî nisbesini almış, mensubu olduğu Mâlikî mezhebine nisbetle de kendisine Mâlikî nisbesi verilmiştir. Muhammed Mahluf (ö. 1941) eseri *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*'de “el-Ebherî” ve “eş-Şîrâzî” nisbelerini eklemiştir.¹⁹ Ancak onun dışında hiçbir tabakat yazarı bu nisbeleri kullanmamıştır.²⁰ Ömer Rıza Kehhâle (ö. 1987), İbnü'l-Kassâr hakkında dikkatsizlik eseri farklı bilgiler vermiş iki ayrı yerde sanki iki farklı kişiymiş gibi aktarmıştır.²¹

15 Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi: (Abbâsîler Dönemi)*, IV, 391-438; Mahdûm, “Dirâse”, s. 18-19; Muhammed, *Menhecü İbnü'l-Kassâr*, s. 3-5; Yıldız, “Abbâsîler”, *DİA*, I, 35-36. Abbâsîlerin yayıflama sebeplerinden biri olan kavmiyetçi yaklaşım hakkında bk. Yılmaz, *Muâviye ve Abbas Bağlamında Arap Milliyetçiliği*, s. 175 vd.

16 Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 168; Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, VII, 70; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVII, 107; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XXI, 232; Yâfiî, *Mirâtü'l-cenân*, II, 337; İbnü'l-Gazzî, *Divânü'l-İslâm*, IV, 44; Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi*, I, 550; Özen, “İbnü'l-Kassâr”, XXI, 104.

17 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, VIII, 47; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzehb*, II, 100; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 684; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 138; Hacvî, *el-Fikrû's-sâmî*, III, 144.

18 Zehebî, *el-İber*, II, 190; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, XXVII, 345; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 217; İbnü'l-İmâd, *Şecerâtü'z-zeheb*, IV, 510.

19 Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 138.

20 Ebherî nisbesi iki yer için kullanılır. Birincisi Ebû Bekir el-Ebherî gibi birçok Mâlikî fakihinin çıktığı/yetiştiği Zencan'a yakın bir belde olan Ebher şehri. İkincisi İsfahan'a bağlı bir belde olan Ebherdir. Bk. Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 77-78.

21 Bk. Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, II, 391, 480.

1.2. Vefatı

Hicrî 397 yılında (m. 1007) Bağdat'ta vefat etti.²² Vefat yeriyle ilgili bir ihtilaf bulunmamakla beraber kimi kaynaklar vefat tarihini hicrî 398 yılı olarak kaydetmektedirler.²³ Vefat yılı yanında vefat ettiği ayı da zikreden kaynaklar, İbnü'l-Kassâr'ın zilkade ayında vefat ettiğini ifade ederken Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), kendi hocası ve İbnü'l-Kassâr'ın öğrencisi İbnü'l-Mühtedî'ye dayanarak 7 Zilkade tarihini veririrken,²⁴ Zehebî (ö. 748/1348) de İbn Ebü'l-Fevâris'ten (ö. 412/1022) naklen 8 Zilkade'de vefat ettiğini söylemektedir.²⁵

1.3. İlmi Kişiliği

Büyük bir fakih ve önemli bir usulcü olan İbnü'l-Kassâr, Irak Mâlikî ekolüne mensup fakihlerin önde gelenlerinden biridir. Hem Mâlikî mezhebinin Irak'taki gelişiminde hem de genel olarak Mâlikî mezhebinin teşekkülünde önemli katkıları olan öncü fakihlerdendir.

Ebû Zer el-Herevî'nin (ö. 434/1043), tanıdığı Mâlikîler arasında fikhî en iyi bilen kişi olarak nitelediği İbnü'l-Kassâr, Hanefî ve Şâfiîler'in etkin oldukları Bağdat'ta Mâlikî mezhebinin müdafaa ederek devamını sağlayan altı kişiden biri sayılmış ve şöyle söylenmiştir: İki şeyh (İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî (ö. 386/996) ve Ebû Bekir el-Ebherî (ö. 375/986)), iki Muhammed (Muhammed b. Sahnûn (ö. 256/870) ve İbnü'l-Mevvâz (ö. 269/883)) ve iki kadı (İbnü'l-Kassâr ve Kâdî Abdülvehhab (ö. 422/1031)) olmasaydı, Mâlikî mezhebinin müntesibi kalmazdı.²⁶ Tabakat kitapları onun fikhî ve usul sahasındaki vukufiyetini ifade etmek üzere "el-fakîhu'n-nazzâr", "el-usûliyyu'n-nazzâr" ifadelerini kullanmışlardır.²⁷

22 Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, XII, 41; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, VIII, 47; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVII, 108; Zehebî, *el-İber*, II, 190; Safedî, *el-Vâfi*, XXI, 232; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, II, 337; İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 217; İbnü'l-Gazzî, *Divânü'l-İslâm*, IV, 44; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 684; Mahdûm, "Dirâse", s. 72; Özen, "İbnü'l-Kassâr", XXI, 104.

23 Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXVII, 436; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, II, 100; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 138; Hacvî, *el-Fikrû's-sâmi*, III, 144; Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, I, 551.

24 Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, XII, 41.

25 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVII, 108.

26 Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, VII, 70; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVII, 108; Zehebî, *el-İber*, II, 190-191; İbnü'l-İmâd, *Şeceratü'z-zehab*, IV, 510; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 138; Mahdûm, "Dirâse", s. 24, 30; Özen, "İbnü'l-Kassâr", XXI, 105.

27 Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, VII, 70; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVII, 108; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXVII, 436; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, II, 100; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 138; Kalâleş, *Tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl*, s. 15. Muhammed b. Ali el-Mâzirî de bu manada, gasbla ilgili bir konuyu anlatırken sonra "Bu, İbnü'l-Kassâr vd. bazı muhakkik Mâlikî ashâbımızın yoludur" demiştir. Bk. Venşerisi, *İddetü'l-burûk*, s. 615.

İbnü'l-Kassâr aynı zamanda usul ve hilâf ilimlerinde mütehasıs idi.²⁸ *el-Mukaddime fil-usul*'ü ve *Uyûnü'l-edille*'si, onun usul ve hilâfa dair birikimini ortaya koymaktadır. Şîrâzî'nin (ö. 476/1083) onun hakkında söylediği “*Mâlikîlerde hilâfa dair onun Uyûnü'l-edille'sinden daha iyi bir kitap bilmiyorum*” sözü,²⁹ birçok tabakat yazarı tarafından nakledilmiştir.³⁰

İbnü'l-Kassâr aynı zamanda, uzun zaman Bağdat kadılığı görevini üstlendiğinden bu onun ayrılmaz bir parçası olmuş, öyle ki el-kâdi/kâdiyân dendiğinde öğrencisi Kadı Abdülvehhâb ile birlikte kastedilen iki kişiden biri olmuştur.³¹ Kendi döneminde Abbâsî devletinin başkenti Bağdat'ta Mâlikîlerin hatta Bağdat'ın imamı olarak zikredilen İbnü'l-Kassâr,³² her ne kadar az sayıda hadis rivayet etmiş olsa da aynı zamanda sika olarak nitelendirilmiştir.³³

1.4. Tahsili, Hocaları ve Talebeleri

İbnü'l-Kassâr Bağdat'ta yaşamış ve orada eğitim almıştır. Bağdat'ta Mansûr Camii'nde Mâlikîlere ait ders halkasına katılmış, başta Ebû Bekir el-Ebherî³⁴ olmak üzere buradaki hocalardan ders almıştır. O, buradaki ders halkasıyla yetinmemiş, Bağdat'ta bulunan diğer âlimlerin ve medreselerin ders halkalarına da katılmıştır. Ayrıca ilim öğrenmek ve hadis almak için Basra gibi Irak'ın diğer şehirlerine de yolculuklar yapmıştır.³⁵

28 Özen, “İbnü'l-Kassâr”, XXI, 105.

29 Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukaha*, s. 168.

30 Kâdi İyâz, *Tertibü'l-medârik*, VII, 70; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVII, 108; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, II, 100; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, IV, 510; Mahlûf, *Şeceretü'n-nürî'z-zekiyye*, I, 138; Hacvî, *el-Fikrû's-sâmî*, III, 144.

31 Kâdi İyâz, *Tertibü'l-medârik*, VII, 70; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXVII, 436; Safedî, *el-Vâfi*, XXI, 232; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, II, 100; Kalâleş, *Tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl*, s. 15.

32 Kâdi İyâz, *Tertibü'l-medârik*, VII, 70; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVII, 107; İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 217; İbnü'l-Gazzî, *Divânü'l-İslâm*, IV, 44; Mahlûf, *Şeceretü'n-nürî'z-zekiyye*, I, 138.

33 Hatib el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, XII, 40; Kâdi İyâz, *Tertibü'l-medârik*, VII, 70; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVII, 107-108; Safedî, *el-Vâfi*, XXI, 232; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, II, 100; Özen, “İbnü'l-Kassâr”, XXI, 105.

34 Hocası Ebû Bekir el-Ebherî'nin hayatı için bk. Hatib el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, III, 81-82; Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukaha*, s. 167; Kâdi İyâz, *Tertibü'l-medârik*, VI, 183-192; Zehebî, *el-İber*, II, 146; Safedî, *el-Vâfi*, XXI, 250-251; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, IV, 402; Mahlûf, *Şeceretü'n-nürî'z-zekiyye*, I, 136-137; Hacvî, *el-Fikrû's-sâmî*, III, 143-144; Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi*, I, 545.

35 Mahlûf, *Şeceretü'n-nürî'z-zekiyye*, I, 138; Muhammed, *Menhecü İbni'l-Kassâr*, s. 12; Suûdî, “Dirâse”, I, 20; Mahdûm, “Dirâse”, s. 22. Mesela bu sebeple Basra'ya gitmiştir. İbnü'l-Kassâr, *Uyûnü'l-edille*'de “teyemmümde tertib ve teyemmümle abdest arasındaki fark” konusunu işlerken “bunu ilk defa Kadı Ebû Hamid'den Basra'da duydum, bunun üzerine onunla konuştum” demiştir. Bk. İbnü'l-Kassâr, *Uyûnü'l-edille*, I, 232.

İbnü'l-Kassâr'ın ders aldığı hocalarının başında Ebû Bekir el-Ebherî gelmektedir. İbnü'l-Kassâr, Mansûr Camii'nde yaklaşık 60 yıl müderrislik yapan Ebherî'nin yanında uzun süre öğrencilik yapmış, ona mülâzemet etmiş ve ondan fıkıh öğrenmiştir.³⁶ Kadı İyâz (ö. 544/1149) ve Zehebî, İbnü'l-Kassâr'ın, İbnü'l-Cellâb ile birlikte Ebherî'nin önde gelen öğrencilerinden olduğunu söylemektedirler.³⁷ İbnü'l-Kassâr da *Mukaddime*'de “şeyhunâ: hocamız” diyerek bunu iftiharla dile getirmiştir.³⁸

İbnü'l-Kassâr'ın Ebherî dışında kaynaklarda adı zikredilen diğer bir hocası da, kendisinden hadis rivayet ettiği Ali b. Fazl es-Sütûrî'dir.³⁹ Ayrıca Basra'da ders aldığı Kadı Ebû Hamid Ahmed b. Bişr el-Basrî de hocaları arasında sayılabilir.⁴⁰

Zikredilen bu âlimler dışında İbnü'l-Kassâr, isimleri kaynaklarda yer almayan dönemin önde gelen başka ilim adamlarından da ders almış, ilim öğrenmiştir. “Ebherî ve diğerlerinden fıkıh öğrendi”,⁴¹ “Ali b. Fazl es-Sütûrî ve diğerlerinden hadis aldı/ rivayet etti”⁴² ifadeleri buna vurgu yapmaktadır.

İbnü'l-Kassâr, eğitiminin ardından Bağdat'ta müderrislik yapmış ve Bağdat kadılığı görevini üstlenmiştir.⁴³ Onun ders halkasında öğrenim gören birçok öğrenci bulunmakla birlikte, kaynaklar bunların bir kısmının adını zikretmektedirler. Bunların başında, İbnü'l-Kassâr'ın en meşhur talebesi, kendisinden sonra Irak Mâlikî ekolünü sürdüren ve eserleriyle de sonraki Mâlikîlere katkı sunan Kadı Abdülvehhâb (ö. 422/1031) gelmektedir.⁴⁴ Kadı Abdülvehhâb hem İbnü'l-Kassâr'dan hem de çağdaşı İbnü'l-Cellâb'dan fıkıh dersleri almıştır.⁴⁵

36 Şirâzi, *Tabakâtü'l-fukaha*, s. 168; Kâdi İyâz, *Tertibü'l-medârik*, VII, 70, VI, 187; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXVII, 435; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, II, 100; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 138; Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi*, I, 550; Özen, “İbnü'l-Kassâr”, XXI, 104.

37 Kâdi İyâz, *Tertibü'l-medârik*, VI, 187; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVII, 108.

38 İbnü'l-Kassâr, *el-Mukaddime fi'l-usûl*, s. 119.

39 Hatib el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, XII, 40; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVII, 107; Özen, “İbnü'l-Kassâr”, XXI, 104. es-Sütûrî'nin hayatı için bk. Hatib el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, XII, 47-48; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XV, 442-443.

40 İbnü'l-Kassâr, *Uyûnü'l-edille*, I, 232.

41 Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 138.

42 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVII, 107.

43 Kâdi İyâz, *Tertibü'l-medârik*, VII, 70; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVII, 108; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 138; Hacvî, *el-Fikrî's-sâmî*, III, 144; Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi*, I, 550; Suûdî, “Dirâse”, I, 20; Özen, “İbnü'l-Kassâr”, XXI, 105.

44 Kâdi Abdülvehhâb'ın hayatı hakkında bkz. Hatib el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, XI, 32-33; Şirâzi, *Tabakâtü'l-fukaha*, s. 168-169; Kâdi İyâz, *Tertibü'l-medârik*, VII, 220-227; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVII, 429-432; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, II, 26-29; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, V, 112-115; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 154-155; Hacvî, *el-Fikrî's-sâmî*, III, 236-237.

45 Kâdi İyâz, *Tertibü'l-medârik*, VII, 71; Zehebî, *el-İber*, II, 248; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, II, 26; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, V, 112; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 154; Özen, “İbnü'l-Kassâr”, XXI, 105.

Aynı zamanda Ebû Zer el-Herevî,⁴⁶ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ubeydullah b. Ahmed b. Amrûs⁴⁷ ve Ebû Ali İsmail b. el-Hasen b. Ali b. Attâs da kaynaklarda İbnü'l-Kassâr'dan fıkıh okuyan talebeleri olarak zikredilmektedir.⁴⁸ Bunun yanında hem Ebû Zer el-Herevî hem de İbn Garîk'in⁴⁹ İbnü'l-Kassâr'dan hadis rivayet ettikleri kaynaklarda yer almaktadır.⁵⁰

2. İBNÜ'L-KASSÂR'IN ESERLERİ

İbnü'l-Kassâr'ın günümüze ulaştığı bilinen eserleri, *Uyûnü'l-edille fî mesâilî'l-hilâf beyne fukahâî'l-emsâr* ve *el-Mukaddime fî'l-usûl'dür*.

2.1. 'Uyûnü'l-Edille fî Mesâilî'l-Hilâf Beyne Fukahâî'l-Emsâr

Bu eser İbnü'l-Kassâr'ın günümüze ulaştığı bilinen tek eseridir. *el-Mukaddime fî'l-usûl* adıyla ayrı başlık altında ele aldığımız eseri ise, aslında *Uyûnü'l-edille*'ye mukaddime olarak yazılmıştır. Ancak sonradan müstakil bir eser olarak istinsah edilmiş ve bu şekilde yaygın bir kullanım kazanmıştır.⁵¹ Fas Karaviyyîn yazmalarında eserin adı bu şekilde yer alırken, Bağdatlı İsmail Paşa kitabında İbnü'l-Kassâr'ın bu eserini *Uyûnü'l-edille ve İzâhü'l-mille* adıyla kaydetmiş,⁵² kimi yazarlar da eserin adını bu şekilde zikretmişlerdir.

İbnü'l-Kassâr, fıkıh babları sistematiğine göre tanzim ettiği eserinde her konuyu “mesele” başlığı altında incelemiş, gerekli gördüğü yerlere bir alt başlık olarak “fasıl”lar eklemiştir. Hilâf⁵³ eseri olması hasebiyle konuya dair İmam Mâlik'in

46 Ebû Zer el-Herevî'nin hayatı için bk. Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XI, 142; Kâdi İyâz, *Tertibü'l-medârik*, VII, 229-233; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVII, 554-563; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 1103; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 156.

47 İbn Amrûs'un hayatı için bk. Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 142; Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukaha*, s. 169; Kâdi İyâz, *Tertibü'l-medârik*, VIII, 53-54; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII, 73-75; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzhêb*, II, 238; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 156.

48 Kâdi İyâz, *Tertibü'l-medârik*, VII, 230; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzhêb*, II, 238; Hacvî, *el-Fikrû's-sâmî*, III, 156; Mahdûm, “Dirâse”, s. 52-53; Özen, “İbnü'l-Kassâr”, XXI, 105.

49 Ebül-Hüseyn Muhammed b. Muhammed b. Ubeydullah b. el-Mühtedi Billah İbn Garîk'in hayatı için bk. Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 323-324.

50 Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XII, 40; Kâdi İyâz, *Tertibü'l-medârik*, VII, 230; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVII, 107.

51 Kâdi İyâz, *Tertibü'l-medârik*, VII, 70; Zehebî, *el-İber*, II, 190; Yâfiî, *Mirâtü'l-cenân*, II, 338; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 721; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehêb*, IV, 510; İbnü'l-Gazzî, *Divânü'l-İslâm*, IV, 44; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 138; Hacvî, *el-Fikrû's-sâmî*, III, 144; Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, I, 551.

52 Bağdatlı, *İzâhü'l-meknûn*, II, 133; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 684.

53 Hilâf kavramı, bazen farklı mezheplerin görüşlerini bilme, birbirleriyle mukayese etme şeklinde basit anlamda, bazen de cedel yöntemiyle hasmî susturma veya kendi mezhep görüşünü müdafaa edip ötekini

görüşünü zikretmesinin yanında mezhep içinde bir ihtilaf varsa dile getirmiş, sonra diğer imamların çoğunlukla da Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820), kimi zaman da Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) görüşlerine yer vermiştir. Bazen de Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Evzâî (ö. 157/774), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), İshâk b. Râhûye (ö. 238/853), Ebû Sevr (ö. 240/854) ve Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 270/884) gibi tâbiîn ve tebeü't-tâbiîn müctehidlerinin görüşlerini aktarmıştır. Görüşleri aktardıktan sonra deliller ışığında konuya dair münakaşa ve itirazlara eserinde yer vermiştir.⁵⁴

Birçok cildi günümüze ulaşmamış olsa da *Uyûnü'l-edille*, ilmi kıymeti ve barındırdığı tahkik usulü açısından önemlidir. Zira erken dönem Mâlikî literatüründe Irak Mâlikî ekolü mensupları tarafından kaleme alınan hilâf eserleri içerisinde, İbnü'l-Kassâr'ın *Uyûnü'l-edille*'si de önemli bir yer işgal etmektedir.⁵⁵

Ebû İshâk eş-Şirâzî, Mâlikîlerde hilâfa dair ondan daha iyi bir eser görmediğini belirtirken,⁵⁶ Şâfiîlerden Ebû Hâmid el-İsferâyînî (ö. 406/1016) ise "İbnü'l-Kassâr'ın eserinde ele aldığı konulara dair dile getirilen görüşlerin hiçbirini ihmal etmeksizin istisnasız onun bütün görüşlerini kitabına almış olduğunu ifade etmektedir. Kadı Abdülvehhâb da bu eserin "İmam Mâlik'in görüşlerini ortaya koymada hüccet" olduğunu dile getirmiştir.⁵⁷ Nevevî (ö. 676/1277), sahabenin birbirleriyle ihtilaf etme sebeplerini ele aldığı esnada, konuya dair söz söyleyen ve kitap yazarlar içinde İbnü'l-Kassâr'ı da zikretmiş,⁵⁸ İbn Haldun da *Uyûnü'l-edille*'yi, Debûsî'nin (ö. 430/1039) *et-Ta'lîka* ve Gazzâlî'nin (ö. 55/1111) *el-Me'âhiz* adlı eserleriyle birlikte hilâf alanında yapılan çalışmalara örnek olarak göstermiştir.⁵⁹

Kadı Abdülvehhâb *Uyûnü'l-edille*'yi, kitabın başındaki usulle ilgili mukaddimeyi çıkararak ve kitabın bablarının tertibinde de tasarrufta bulunarak ihtisar etmiştir.⁶⁰ Kaynaklarda *muhtasar-ı Uyûnü'l-edille* olarak da geçen Kadı Abdülvehhâb'a ait bu muhtasarın, *Uyûnü'l-mesâil* ve *Uyûnü'l-mecâlis* adıyla iki farklı baskısı yapılmıştır.⁶¹

çürütme amacıyla mezheplerarası farklı görüşlerin dayandığı gerekçeleri bilme şeklinde teknik anlamda kullanılmaktadır. Hilâf kavramının çerçevesi, ihtilaf ve hilâfiyât kavramlarıyla ilişkisi hakkında bk. Kesgin, "Mâlikî Mezhebinde Mezhep İçi İhtilâf", s. 18-20; Özen, "Hilâf", *DİA*, XVII, 527-528.

54 Suûdî, "Dirâse", I, 38-39.

55 Kaya, "Mâlikî Mezhebi", XXVII, 533.

56 Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukaha*, s. 168; Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi*, I, 551.

57 Kâdi İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, VII, 71.

58 Nevevî, *Sahîh-i Müslim bi-şerhi'n-Nevevî*, VIII, 136.

59 İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 819.

60 Kâdi İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, VII, 222; Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, I, 660; Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi*, I, 551; Mahdûm, "Dirâse", s. 65.

61 Bk. Kadı Abdülvehhâb, *Uyûnü'l-mecâlis*, thk. Ambay b. Keybakah, I-X (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd,

Otuzdan fazla cilde sahip hacimli bir eser olduğu dile getirilen *Uyûnü'l-edille*'nin bu ciltlerinden sadece Fas Karaviyyîn ve İspanya Escorial kütüphanelerinde tespit edilen 4 cildi günümüze ulaşmıştır.⁶² *Uyûnü'l-edille*'nin bu yazmalarından ilk cildinde yer alan Kitâbü't-Tahâre bölümü Abdulhamid b. Sa'd tarafından üç cilt halinde doktora tezi olarak tahkik edilmiş ve 1426/2006 yılında el-Câmiatü'l-İslamiyye tarafından Riyad'da yayınlanmıştır. Aynı yazma nüshanın kalan bölümü olan Kitâbü's-Salât'ın bir kısmı ise, Kerim Râfi tarafından Câmiatü'l-Cinânda yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir. Abdurrahman b. Salih el-Atram da bu yazma nüshanın tamamını ayrıca tahkik etmiştir. Ahmed b. Abdüsselam el-Mağrâvî de günümüze ulaşan bütün ciltleri, zikredilen nüshalara dayanarak tahkik etmiş ve Marakeş Kadı İyaz Üniversitesine doktora tezi olarak sunmuştur. Bunlar içinde ilk tahkik çalışması hariç diğerleri matbu değildir.⁶³

2.2. *el-Mukaddime fi'l-Usûl*

Uyûnü'l-edille'nin usul-i fıkha dair mukaddimesi, sonradan ayrı olarak istinsah edilmesi ve bir usul eseri olarak basılması sebebiyle *Uyûnü'l-edille*'den ayrı müstakil bir eser olarak değerlendirilmeyi hak etmektedir. *Mukaddime*'nin; birincisi *Uyûnü'l-edille* ile birlikte yer alan İspanya nüshası, ikincisi *Uyûnü'l-edille*'den ayrı olarak istinsah edilmiş içinde Bâcî'nin (ö. 474/1081) *el-İşâre*'sinin de bulunduğu bir mücellede yer alan Kahire Ezheriyye nüshası, bir de Fas'ın başkenti Rabat'ta bulunan yazma nüshası olmak üzere günümüze ulaştığı bilinen üç nüshası bulunmaktadır.⁶⁴

Günümüze ulaşan yazma nüshalarda ve diğer kaynaklarda eserin adı farklı şekillerde yer almaktadır. İspanya nüshasında *Mukaddime*'nin sonunda müellif veya müstensih esere *el-Mukaddimât mine'l-usûl* adını vermiş, Kahire Ezheriyye nüsha-

1421/2000). Bu kitabın aslı el-Câmiatü'l-İslâmiyye'de (Medine) yapılan bir yüksek lisans tezidir. Ayrıca Ali Muhammed İbrahim Bû Ruveybe (تیبورود) tarafından tahkiki yapılan ve *Uyûnü'l-mesâil* adıyla basılan tek ciltlik bir baskısı daha vardır. (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1430/2009). Kalâleş, *Tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl*, s. 25.

62 Yusuf Zeydan, *Fihrisu mahtûtâti Câmiati'l-İskenderiyye*, I, 439-441; Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi*, I, 551; Kalâleş, *Tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl*, s. 25; Mahdûm, "Dirâse", s. 61; Özen, "İbnü'l-Kassâr", XXI, 105. Bu yazmaların muhteva ve özellikleri için ayrıca bk. Duvayhî, *İlmu usûli'l-fikh*, II, 1140-1141; Mahdûm, "Dirâse", s. 57-64.

63 Kalâleş, *Tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl*, s. 24-25.

64 Yazma nüshalarla ilgili geniş bilgi için bk. Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi*, I, 551; Duvayhî, *İlmu usûli'l-fikh*, II, 1140-1141; Süleymânî, "Dirâse", s. 32-34; Mahdûm, "Dirâse", s. 90-92. Kahire Ezheriyye nüshasında yer alan Bâcî'nin *el-İşâre*'sini tahkik ederek yayınlayan Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail, hataen aynı mücellede yer alan İbnü'l-Kassârın *Mukaddime*'sini de Bâcî'nin zannederek *el-İşâre*'sine katmıştır. Bk. *el-İşâre fi usûli'l-fikh*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), s. 13-54.

sının sonunda ise eser *Mukaddime mine'l-usûl fi'l-fikh* olarak zikredilmiş, müsten-sih de “İbnü'l-Kassâr'ın usul-i fıkha dair sözleri sona erdi” ifadesini kullanmıştır. Fas nüshasında da eser için *el-mukaddimât mine'l-usûl fi'l-fikh* başlığı kullanılmıştır.⁶⁵

Yine Celaleddin es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505), *el-Mukaddime fi usûli'l-fikh* olarak zikrettiği esere,⁶⁶ *Mukaddime*'nin tahkikini yapan es-Süleymânî *el-Mukaddime fi'l-usûl*, Mustafa Mahdûm ise *Mukaddime fi usûli'l-fikh* adını vermişlerdir. Kimi kaynaklarda usul görüşlerinin İmam Mâlik'e ait olduğunu ifade etmek üzere sonuna “İmam Mâlik” ifadesi eklenmiştir. Eserin tahkikini yapan araştırmacılar Hamza Ebû Fâris ve Abdüsselam Ebû Nâci esere *Mukaddime fi usûli fikhî'l-imam Mâlik li ibni'l-Kassâr* adını vermişlerdir. Ayrıca *Mukaddime*'nin tahkikini yapan Ahmed el-Bûşeyhî de esere *Mukaddime mine'l-usûl fi'l-fikh alâ mezhebi Mâlik vemâ yeliku bimezhebihî* adını vermiştir.⁶⁷ Karâfî (ö. 684/1285) de, İbnü'l-Kassâr'ın *Mukaddime*'sinden de yararlanarak yazdığı *Tenkîhu'l-fusûl*'de “hilâf eserinin başındaki (usulü-i fıkha dair) talikte” ifadesini kullanmıştır.⁶⁸ Kimi muasır araştırmacılar da bu vb. bilgilerden yola çıkarak İbnü'l-Kassâr'ın eserine/eserin bu bölümüne bir isim vermediği kanaatine varmışlardır.⁶⁹

Mukaddime'nin muhakkiklerinden Mustafa Mahdûm gibi kimi muasır yazarlar, bazı kitaplarda İbnü'l-Kassâr'a nispet edilerek nakledilen bazı ifadelerden yola çıkarak bugün elimizde olan muhtasar eserin haricinde günümüze ulaşmamış İbnü'l-Kassâr'a ait yine *Mukaddime* adıyla daha hacimli ikinci bir usul eseri daha bulunduğunu (*el-Mukaddimetü'l-kübrâ*) iddia etmektedirler.⁷⁰ Mustafa Mahdûm bu konuya dair iddiasına delil olarak Fuat Sezgin'in eserine atıf yapmaktadır. Ancak Sezgin eserinde, İbnü'l-Kassâr'a ait ikinci bir *Mukaddime*'nin daha olduğunu çağrıştıracak bir ifadede bulunmamaktadır. Sezgin sadece *Mukaddime*'yi *Uyûnü'l-edille*'den ayrı bir eser olarak dile getirmiştir.⁷¹

65 Süleymânî, “Dirâse”, s. 17-18.

66 Süyûtî, *Kitâbü'r-red*, s. 14.

67 *Mukaddime* üzerine yapıldığını tespit ettiğimiz beş tahkik bulunmaktadır: 1) Muhammed b. Hüseyin es-Süleymânî, *el-Mukaddime fi'l-usûl* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996). 2) Hamza Ebû Fâris - Abdüsselam Ebû Nâci, *Mukaddime fi usûli fikhî'l-imam Mâlik li ibni'l-Kassâr* (Malta: Müessesetü Fâlita, 1996). 3) Mustafa Mahdûm, *Mukaddime fi usûli'l-fikh* (Riyad: Dâru'l-Ma'leme, 1999). Mustafa Mahdûm bu tahkiki el-Câmiatiü'l-İslâmiyyede yüksek lisans tezi olarak hazırlamıştır. 4) Ahmed el-Bûşeyhî, *Mukaddime mine'l-usûl fi'l-fikh alâ mezhebi Mâlik vemâ yeliku bimezhebihî* (Kahire: Dâru'l-Letâif, 2012). 5) Ayrıca Ahmed b. Abdüsselam el-Mağrâvî, Marakeş Kadı İyaz Üniversitesinde hazırladığı doktora tezi içinde *Uyûnü'l-edille* ile birlikte *Mukaddime*'yi de tahkik etmiştir. Bk. Kalâş, *Tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl*, s. 31; Muhammed, *Menhecü İbni'l-Kassâr*, s. 34-35.

68 Karâfî, *ez-Zahîre*, I, 55.

69 Süleymânî, “Dirâse”, s. 18-19.

70 Mahdûm, “Dirâse”, s. 66; Kalâş, *Tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl*, s. 26.

71 Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi*, I, 551; Mahdûm, “Dirâse”, s. 66.

Mahdûm'un bu iddiasına delil olarak ileri sürdüğü bir diğer gerekçe ise Süyûtî'den naklettiği ve İbnü'l-Kassâr'a nispet edilen sözlerdir.⁷² Mahdûm bu sözlerle ilgili, Süyûtî'nin "ben bu ifadeleri kelimesi kelimesine İbnü'l-Kassâr'ın *el-Mukaddime fi usûli'l-fikh*'ından naklettim" sözünden yola çıkarak bu ifadelerin *Mukaddime*'de bulunmadığını, Süyûtî'nin de güvenilir bir ilim adamı olması sebebiyle elimizdeki muhtasar *Mukaddime* haricinde günümüze ulaşmayan daha hacimli bir *Mukaddime*'nin de olması gerektiğini ifade etmektedir.⁷³

Eserde dile getirilen bu iddialar da Mahdûm'u doğrulamamaktadır. Zira Süyûtî'nin İbnü'l-Kassâr'dan naklettiği bu ifadeler İbnü'l-Kassâr'a değil, Karâfi'ye aittir ve onun eserinden alıntılanmıştır.⁷⁴ Burada ya Süyûtî hataya düşmüş ya da müstensihler bilgileri yanlış geçirmiş olmalıdırlar. Bunlar haricinde Mahdûm'un iddiasına delil olarak ileri sürdüğü diğer gerekçeler de, onun ikinci bir *Mukaddime*'si daha bulunabileceğini gösterecek tarzda kuvvetli deliller değildir.⁷⁵

Mukaddime, Mâlikî usulüne dair günümüze ulaşmış en eski usul eserlerinden biridir. Hatta sadece Mâlikî mezhebi değil genel olarak usul eserleri içinde günümüze ulaşmış en eski örneklerden biridir. O dönemde yazılıp da günümüze ulaşmayan birçok Mâlikî usul eserinin bulunduğu göz önüne alındığında bize ulaşan ilk usul eserlerinden olması önem arz etmektedir. Öyle ki *Mukaddime*, usulü fikhın geliştiği ve konularının ikmal ettiği hicrî 4. asırda tartışma konusu olan usul meseleleri hakkında fikir sahibi olmamıza yardımcı olmaktadır. İbnü'l-Kassâr'ın İmam Mâlik'e ait herhangi bir görüşün nakledilmediği meselelerde tahrîc yoluyla görüşlerini tespit etmesi, kimi konularda tercihte bulunması ve bazen de İmam Mâlik ve Mâlikîlerden farklı düşünmesi, onun bu sahadaki ilmi yetkinliğini gösterdiği gibi, *Mukaddime*'nin ilmi kıymetini de ortaya koymaktadır. (Irak'ta) Mâlikî mezhebini sistemleştiren altı kişiden biri sayılan İbnü'l-Kassâr'ın usule dair her meselede İmam Mâlik'in görüşünü tespiti çalışması ve her meseleyi İmam Mâlik'e nispet etmeye gayret etmesi, onun eserinin Mâlikî usulünün temel eserleri arasında yer almasını ve sonraki literatürde kendisine sıkça atıfta bulunulmasını sağlamıştır.⁷⁶

İbnü'l-Kassâr, *Uyûnü'l-edille*'ye mukaddime olarak yazdığı eserinde takip ettiği usulle ilgili hem *Mukaddime*'nin girişinde hem de hâtimede bilgiler vermekte-

72 Süyûtî, *Kitâbü'r-red*, s. 14.

73 Mahdûm, "Dirâse", s. 66-68.

74 Bk. Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, s. 336-342.

75 Bk. Mahdûm, "Dirâse", s. 68-70.

76 Duvayhî, *İlmu usûli'l-fikh*, II, 842, 1155; Kalâleş, *Tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl*, s. 34; Özen, "İbnü'l-Kassâr", XXI, 105; Kaya, "Mâlikî Mezhebi", XXVII, 531.

dir. Eserini bab ve fasıllar şeklinde tertip eden İbnü'l-Kassâr, usul konularını hilâf üslubu içinde ele almıştır. Bablarda konu başlıkları yer alırken fasıllarda konu başlıklarına yer verilmeyen eser; giriş, 51 bab, 12 fasıl ve hatimedden oluşmaktadır.

Mukaddime'de müellifin temel çabası, ele alınan meselelere dair İmam Mâlik'in görüşünün tespit edilmesi ve derlenmesidir. Bu sebeple İmam Mâlik'in görüşünün belli olduğu konularda onun icthad ve fetvalarından delillerle, o görüşü aktarmıştır. İmam Mâlik'ten açık olarak herhangi bir görüşün nakledilmediği meselelerde fûrûdaki yaklaşımlarından yola çıkarak tahrîc metoduyla konuya dair İmam Mâlik'in görüşünü belirlemeye çalışmıştır. İmam Mâlik'e bir şey nispet edilmesinin mümkün olmadığı yerlerde ise mezhebin ileri gelen âlimlerinin görüşlerine yer vermiştir. İbnü'l-Kassâr, kimi konularda sadece İmam Mâlik'in görüşünü ve delillerini zikretmekle yetinirken kimi konularda ise farklı görüşlere de yer vermiş, ihtilafları dile getirmiş ve delilleri tartışmıştır.⁷⁷

İbnü'l-Kassâr *Mukaddime*'de hilâf üslubunu benimsediğinden konuları kısa cümlelerle ifade etmiş ve sadece tartışılan konuyu kısaca açıklamakla yetinmiş, konuları bir bütün halinde sistematik anlatımla ele almamıştır. Bu sebeple eserinde illet ve (ma'lûl ve i'tibâr gibi) kısa birkaç tarif dışında hiçbir kavramı tanımlamamıştır. Eserin genelinde açık ve anlaşılır bir üslup takip edilmekle birlikte konu illetle ilgili meselelere geldiğinde, hem konunun zorluğundan hem de kısa ve özlü açıklamalardan dolayı yerini zor anlaşılır bir üsluba bırakmıştır.

İbnü'l-Kassâr'ın çoğunluğu Mâlikî fukaha ve usulcülerden yaptığı nakiller,⁷⁸ *Mukaddime*'nin içinde yer aldığı ve beslendiği ekolü ifade etmesi açısından önemlidir. Atıfta bulunduğu konularda eserlere değil genellikle şahıslara atıfta bulunmuş, eserlerini zikretmemiştir.

Mukaddime'nin Mütekellimîn metoduna göre mi yoksa Hanefî/fukaha metoduna göre mi yazıldığına dair araştırmacıların farklı kanaatleri olduğu görülmektedir. Bazı araştırmacılar Mütekellimîn metoduna göre yazılmış bir usul eseri olduğunu iddia etmişlerdir. *Mukaddime*'nin muhakkiklerinden es-Süleymânî ile İlyas Derdûr ve Duvayhî bu kanattedir. Süleymânî "Şâfiî'nin usulünden sonra, Hanefî metodu dışında yazılmış, bize ulaşan en eski usul eseri" olarak açıklarken,⁷⁹ Duvayhî ise, hicrî 4. asırda yazılıp da günümüze ulaşan Mütekellimîn metoduna göre yazılmış usul eserlerini sıralarken Bâkillânî'nin *et-Takrîb ve'l-irşad*'ı ve Kadı

77 Özen, "İbnü'l-Kassâr", XXI, 105.

78 Nakil örnekleri için bk. İbnü'l-Kassâr, *el-Mukaddime fi'l-usûl*, s. 15, 17, 88, 118-119, 127, 141, 153.

79 Süleymânî, "Dirâse", s. 11.

Abdülcebbar'ın *el-Umed*'i ile birlikte İbnü'l-Kassâr'ın *Mukaddime*'sini de saymaktadır.⁸⁰ İlyas Derdûr da Süleymânî'ye benzer ifadeler kullanmaktadır.⁸¹

Eyyüp Said Kaya, *Mukaddime*'nin Mütakellim'in değil fukaha/Hanefî metoduna göre yazılmış bir usul eseri olduğunu söylemekte ve bu görüşünü de şu cümlelerle dile getirmektedir:

“Mâlikî fakihlerinin mezheplerinin usulünü ortaya koyarken kullandıkları en önemli kaynak İmam Mâlik ve talebelerinin fikhî görüşleri olmuş, ayrıca bu konuda onlardan gelen az sayıda rivayetten faydalanılmıştır. Mâlikî mezhebinin usulünün mezhep imamlarının fikhî görüşlerinden elde edilmesi ve bu konudaki ilk çalışmaların Irak'ta ortaya çıkması sebebiyle erken dönem Mâlikî fıkıh usulü fukaha (Hanefî) mesleği olarak adlandırılan telif geleneğinin bir parçasını oluşturur. Daha sonra Eş'arî-Şâfiî eserlerinin etkisine giren Mâlikî usulü, Mütakellim'in geleneğinin tanım ve tasniflerini benimseyerek gelişimini sürdürmüştür.”⁸²

İbnü'l-Kassâr'ın *Mukaddime*'deki metodunu araştıran Abdülâlî Muhammed de, benzer ifadelerle aynı görüşleri dile getirmekte, o görüşlere ek olarak ayrıca *Mukaddime*'nin mezhep savunmasına yönelik bir eser olmasının ve ibaresinin kolay ve anlaşılır olmasının, onun Mütakellim'in değil fukaha/Hanefî metoduna göre yazılmış bir usul eseri olduğunu ortaya koyduğunu söylemektedir.⁸³ Ferhat Koca da Mâlikî usul literatürünün sonradan Eş'arî/Mütakellim'in çizgisinde geliştiğini, ancak İbnü'l-Kassâr ve Ebü'l-Velîd el-Bâcî gibi erken dönemde yer alan usul yazarlarının ise fukaha/Hanefî çizgisinde olduklarını dile getirmektedir.⁸⁴

3. USUL GÖRÜŞLERİ

3.1. İbnü'l-Kassâr'ın *Mukaddime*'sinde Yer Alan Usulle İlgili Görüşlerine Genel Bakış

Fıkıh usulünün oluşum sürecinde, Mâlikî usulünün genel itibarıyla Irak Mâlikî ekolü eliyle oluştuğunu ve geliştiğini söyleyebiliriz.⁸⁵ Bu ekolü diğer Mâlikî ekol-

80 Duvayhî, *İlmu usûli'l-fikh*, II, 842.

81 İlyas Derdûr, *İlmu usûli'l-fikh*, s. 292; Muhammed, *Menhecü İbni'l-Kassâr*, s. 43.

82 Kaya, “Mâlikî Mezhebi”, XXVII, 524.

83 Muhammed, *Menhecü İbni'l-Kassâr*, s. 43-45.

84 Koca, “el-Muhtasar”, *DİA*, XXXI, 67. Bunlar dışında *Mukaddime*'nin fukaha/Hanefî metoduna göre yazılmış bir usul eseri olduğu görüşünü benimseyen araştırmacılar için bk. İltaş, “Fıkıh Usulü Yazımında ‘Kelamcılar Yöntemi ve Fakihler Yöntemi’ Ayrışmasının Mahiyeti Üzerine”, s. 75; Kesgin, “Mâlikî Fıkıh Usulünün Tarihsel Süreci”, s. 512-513.

85 Bk. Kesgin, “Mâlikî Fıkıh Usulünün Tarihsel Süreci”, s. 506-514.

lerden ayıran en önemli özelliği, içerisinde bulunduğu şartlar gereği ehl-i rey'in etkisi altında şekillenmiş olmasıdır. Bu ekolün bir parçası olan İbnü'l-Kassâr'ın usul görüşlerinin öncelikle bu zemine oturduğunu göz önünde bulundurmak gerekir.

Diğer taraftan fıkıh usulünün müstakil bir disiplin olarak büyük ölçüde mezhep imamlarının yaşadığı dönemden sonra ortaya çıkması sebebiyle diğer mezheplerin usulleri gibi Mâlikî mezhebinin usulü de İmam Mâlik'in vefatından sonra yazılmıştır. Fiili durum böyle olmakla birlikte, Mâlikî usulü, temel itibarıyla İmam Mâlik'in fikhî faaliyetlerinde esas aldığı usul yaklaşımlarına dayanır. İmam Mâlik'in usule dair bir eseri mevcut olmasa da veya hüküm çıkarmada dayandığı usul hakkında bir açıklama yapmasa da, olaylara verdiği hüküm ve fetvalarda belli bir usulü takip ettiği görülmektedir. *Muvatta'*da örneklerini gördüğümüz İmam Mâlik'in bu usulü, daha sonra Mâlikî müctehidler tarafından tespit edilmiştir. İbnü'l-Kassâr'ın *Mukaddimesi* de İmam Mâlik'in usulünün tespit ve derlenmesi çabalarından biridir. Ancak İmam Mâlik'ten İbnü'l-Kassâr'a gelinceye kadarki süreç içerisinde, hem onun kaynaklarını oluşturan hem de usul anlayışını şekillendiren Mâlikî usulüne dair hatırı sayılır miktarda usul eseri kaleme alınmış olmakla birlikte bunlar günümüze ulaşmamıştır. İsmâil b. İshak el-Cehdamî'nin (ö. 282/896) *Kitâbu'l-Usûl*'ü, Kadı Ebû'l-Ferec'in (ö. 331/942) *Kitâbu'l-luma' fi usûli'l-fikh*'i ve Ebû Bekir el-Ebherî'nin (ö. 375/986) *Kitâbu'l-Usûl*'ü bu eserler arasında sayılabilir. İşte İbnü'l-Kassâr da, diğer Mâlikî fakihleri gibi, Mâlikî mezhebinin usulünü ortaya koyarken, bir taraftan İmam Mâlik ve talebelerinin fikhî görüşlerinden yararlanırken, diğer taraftan eserleri günümüze ulaşmayan bu müelliflerin görüşlerinden faydalanmıştır.⁸⁶

Her ne kadar İbnü'l-Kassâr'ın usul görüşlerini hem *Mukaddime* hem de *Uyûnü'l-edille* yoluyla tespit edilebilirse de, biz bu çalışmamızda İbnü'l-Kassâr'ın usul görüşlerini genel olarak *Mukaddime* merkezinde ele alacağız.

Mukaddime'nin girişinde de belirttiği üzere İbnü'l-Kassâr'ın temel amacı, İmam Mâlik'in fetvalarının ve fûrû görüşlerinin dayandığı usul görüşlerinin tespit edilmesi ve bir araya getirilmesidir. Bu sebeple *Mukaddime*'de altmıştan fazla başlık altında ele aldığı usul konularının çoğunluğunda İmam Mâlik'e ait açık görüş bulunan meselelerde, kendi tercihini belirtmeksizin sadece İmam Mâlik'in görüş ve delillerini dile getirmiştir. Aslında İbnü'l-Kassâr bu meselelere dair görüş ve tercihlerini belirtmese de, bu yaklaşımıyla onun zımnen İmam Mâlik'in görüşlerini benimsediği söylenebilir.⁸⁷

86 Kesgin, "Mâlikî Fıkıh Usulünün Tarihsel Süreci", s. 508-514; Kaya, "Mâlikî Mezhebi", XXVII, 524. Bk. İbnü'l-Kassâr, *el-Mukaddime fi'l-usûl*, ss. 15-17, 88, 118-119, 127, 141, 153, 159.

87 Bk. Mahdûm, "Dirâse", s. 95-97.

İbnü'l-Kassâr, İmam Mâlik'e ait herhangi bir görüşün nakledilmediği meselelerde tahrîc yoluyla onun usul görüşlerini belirleme çabası içine girmiştir. İbnü'l-Kassâr, İmam Mâlik'in fûrûundan yola çıkarak mezhebin usul kurallarını belirleyen Mâlikî mezhebinin önde gelen müctehidlerinden biri sayılır. Aslında tahrîc, hem fûru-ı fıkıh hem de usûl-i fıkıh literatürünün inşasında çok önemli bir role sahiptir. Fıkıh usulünde tartışılan birçok mesele hakkında mezheplerin ilk nesillerini teşkil eden imamların görüşlerini tespit için tahrîce başvurulduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki her fıkıh mezhebi kendi usulünü tahrîc sayesinde geliştirmiştir.⁸⁸

Şu da bir gerçek ki, mezhep içi ictihad niteliği taşıyan tahrîc metodunda, hüküm mezhep imamı ya da sonraki müctehidler tarafından belirlenmiş meseleler ve bu meseleler hakkında verilmiş hükümlerin tümüne hâkim genel ilkeler (icmâlî deliller) esas alınır. Bu da iki şekilde olmaktadır: Birincisi karşılaşılan yeni mesele, mezhep imamının hakkında hüküm verdiği meseleye benzetilir ve aynı hüküm yeni meseleye de uygulanır. (tahrîcü'l-fürû ale'l-fürû). İkincisi ise, mezhep imamının tüm görüşleri incelenerek hepsine hâkim olan genel ilkelerin tespiti (tahrîcü'l-usûl-ale'l-fürû) ve yeni meselelerin hükmünün bu "genel ilkeler" esas alınarak ortaya konması (tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl) şeklindedir.⁸⁹

Mukaddime çerçevesinde usul görüşlerini açıklamaya çalıştığımız İbnü'l-Kassâr'ın bu eseri, muhtasar bir eser olmasına rağmen, özellikle tahrîcü'l-usûl-ale'l-fürû açısından birçok örnek barındırmaktadır. Bu örneklerden bazıları şunlardır:

1. Belli bir şahsa yönelik hitabın umumuna yönelik İmam Mâlik'in görüşü hakkında İbnü'l-Kassâr şöyle demektedir:

"Kaynaklarda bu konuya dair İmam Mâlik'ten herhangi bir görüş nakledilmemiştir. Ancak İmam Mâlik'in fûrûdaki yaklaşımları, bu konuda Allah ve resulünün belli bir şahsa yönelik hitabının, o şahsa özel bir hitap olduğunu gösteren bir delil bulunmadıkça, ümmetin bütün fertleri için de geçerli olduğu görüşünü benimsediğini göstermektedir. Mesela İmam Mâlik Muvatta'da Ebû Hüreyre'den "Hz. Peygamber döneminde Ramazanda orucunu bozan bir sahâbeye Resûlullah, ya bir köle azat etmesini ya da altmış fakiri doyurmasını veya iki ay peş peşe oruç tutmasını emretmiştir."⁹⁰ hadisini nakletmiş ve bu hadise dayanarak Ramazan ayında özürsüz olarak kasten yiyip içen kimseye kefâret gerekeceğini söylemiştir. Bu örnek, İmam Mâlik'in bu konuda bizimle aynı kanaatte olduğunu göstermektedir.⁹¹

88 Başoğlu, "Tahrîc", *DİA*, XXXIX, 421.

89 Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü*, s. 40.

90 Muvatta, "Sıyâm", 9.

91 Muvatta, "Salât", 37. Bk. İbnü'l-Kassâr, *el-Mukaddime fi'l-usûl*, s. 122-123.

2. İbnü'l-Kassâr, birbirini takip eden (atıflı) cümlelerden sonra gelen istisna-nın geride geçen cümlelerin tamamıyla mı yoksa en yakında bulunan son cüm-leyle mi ilgili olduğu konusunda şöyle demektedir: “İmam Mâlik’in fûrûdaki yaklaşımları, onun bu konuda, herhangi bir tahsis delili bulunmadığında atıflı cümlelerden sonra gelen istisna-nın cümlelerin tamamıyla ilgili olduğu görüşünü benimsediğini göstermektedir”.

İbnü'l-Kassâr, bu görüşüne delil olarak da sözlerini şöyle sürdürmektedir: “İmam Mâlik, ‘...Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fâsık kim-selerdir. Ancak tövbe edip bundan sonra ıslah olanlar müstesna...’⁹² âyetlerini delil göstererek, kendisine kazf haddi uygulanmış kimsenin tevbe etmesi durumunda şahitliğinin geçerli olacağını söylemiştir.⁹³ Bu yaklaşımıyla İmam Mâlik, istisna-nın hem fisk (sıfatının sona ermesi) hem de şahitliğin kabulü olmak üzere yu-karıda geçen cümlelerin tamamıyla ilgili olduğu görüşünü benimsediğini ortaya koymuştur.⁹⁴

3. Emrin fevr veya terâhiye delaleti konusunda İmam Mâlik'e dair şöyle bir değerlendirilmede bulunmaktadır:

“Kaynaklarda bu konuya dair İmam Mâlik'ten herhangi bir görüş nakledilmemiştir. Ancak İmam Mâlik'in fûrûdaki yaklaşımları, onun bu konuda terâhiye delâlet eden (geniş zamanda yapılabileceğini gösteren) bir karîne bulunmadıkça emrin fevre (me'mûrun bihin derhal yerine getirilmesinin gerekliliğine) delâlet ettiği görüşünde olduğunu göstermektedir. Çünkü İmam Mâlik'e göre hac fevren yerine getirilmesi gere-ken bir ibadettir. Hac ibadetinin geniş zamanda yapılabileceğini gösteren bir karînenin bulunması sebebiyle haccın fevre değil de terahîye delâlet etmesi söz konusu olsaydı, yine de hüküm değişmezdi. Zira emir sığasının kendisi fevre delâlet etmektedir.”⁹⁵

4. İbnü'l-Kassâr, nas üzerine ziyade (nassa ziyade) meselesinde, fûrûdaki yak-laşımlarına bakarak, İmam Mâlik'e göre nassa ziyâdenin nesih değil, (asıl hükmü yürürlükten kaldırmadığı için) nas üzerine ilave hüküm getiren bir delil mahiye-tinde olduğunu söylemektedir.⁹⁶

5. İbnü'l-Kassâr, İmam Mâlik'in istishâbı delil olarak kabul edip etmediğiyle ilgili şöyle demektedir:

92 en-Nûr 24/4-5.

93 Muvatta, “Akdiye”, 3.

94 İbnü'l-Kassâr, *el-Mukaddime fi'l-usûl*, s. 129-130.

95 İbnü'l-Kassâr, *el-Mukaddime fi'l-usûl*, s. 132.

96 İbnü'l-Kassâr, *el-Mukaddime fi'l-usûl*, s. 146.

“İmam Mâlik'ten istishâba dair herhangi bir görüş nakledilmemekle birlikte, onun fîrûdaki yaklaşımları, istishâb metoduna sıkça başvurduğunu göstermektedir. Zira İmam Mâlik kendisine sorulan pek çok meselede “Hz. Peygamber ve sahâbe böyle yapmamıştı” veya “Bunu yapan kimseyi görmedim” demek suretiyle onların bu durumunu istishâba delil göstermiştir.”⁹⁷

İbnü'l-Kassâr, İmam Mâlik'e görüş nispet edilmesinin mümkün olmadığı konularda, mezhebin önde gelen müctehidlerinin görüşlerinden nakiller yaparak konuyu ele almış,⁹⁸ bu meselelerin bir kısmında kendi tercihlerini de belirtmiştir: Mesela beyanın nüzul vaktinden ihtiyaç vaktine kadar ertelenmesinin caiz olup olmadığı meselesinde Mâlikî fakihlerinin ihtilafında, “beyanın ihtiyaç vaktine kadar ertelenmesinin caiz olduğunu” söyleyerek tercihini belirtmiştir.⁹⁹

İbnü'l-Kassâr'ın tercihini belirttiği bir diğer konu da, ihtilaftan sonra icman teşekkül edip etmeyeceğiyle ilgili tartışmadır. Bu meseleyi şu cümlelerle açıklamaktadır:

“Kaynaklarda bu konuya dair İmam Mâlik'ten herhangi bir görüş nakledilmemiştir. Mâlikî mezhebinin önde gelen müctehidleri, sahâbenin ihtilâfından sonra tâbiinin bu görüşlerden biri üzerinde ittifak etmesinin icmâ sayılıp sayılmayacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir.¹⁰⁰ Kadî Ebû'l-Hasen (İbnü'l-Kassâr), sonradan oluşan bu ittifakın icmâ sayılmayacağı ve önceki ihtilâfî ortadan kaldırmayacağı görüşünün doğru olduğunu, hocası Ebû Bekir b. Sâlih el-Ebherî'nin de bu görüşü tercih ettiğini söylemiştir.”¹⁰¹

İbnü'l-Kassâr, ayrıca, tard ve cereyânın geçerli bir illeti tespit metodu olup olmadığı,¹⁰² illetin tahsisinin caiz olup olmadığı,¹⁰³ bir hükmün biri müteaddî diğeri kâsır iki illetle birden ta'lîlinin mümkün olup olmadığı,¹⁰⁴ isimle ta'lîl/illetin isim olması¹⁰⁵ ve cezaî niteliğe sahip hükümlerde kıyasın geçerli olup olmadığı¹⁰⁶ konularında tercihlerini ortaya koymuştur.

Tard ve cereyân da olduğu gibi bu tercihleri bazen mezhep müctehidlerinin çoğunluğunun görüşüne muhalif olabilirken bazen de tahrîc yoluyla İmam Mâlik'e

97 Muvatta, “Ferâiz”, 8. Bk. İbnü'l-Kassâr, *el-Mukaddime fi'l-usûl*, s. 157.

98 Bk. İbnü'l-Kassâr, *el-Mukaddime fi'l-usûl*, ss. 117-119, 141-143, 153-154.

99 Bk. İbnü'l-Kassâr, *el-Mukaddime fi'l-usûl*, ss. 117-121.

100 Görüşler için bk. Bâcî, *İhkâmu'l-Fusûl fî Ahkâmi'l-Usûl*, s. 425; Karâfî, *Şerhu Tenkihi'l-Fusûl*, s. 258.

101 İbnü'l-Kassâr, *el-Mukaddime fi'l-usûl*, s. 159.

102 İbnü'l-Kassâr, *el-Mukaddime fi'l-usûl*, ss. 171-173.

103 İbnü'l-Kassâr, *el-Mukaddime fi'l-usûl*, ss. 180-182.

104 İbnü'l-Kassâr, *el-Mukaddime fi'l-usûl*, s. 187-188.

105 İbnü'l-Kassâr, *el-Mukaddime fi'l-usûl*, s. 192-193.

106 İbnü'l-Kassâr, *el-Mukaddime fi'l-usûl*, s. 199-200.

nispet ettiği görüşlere muhalif olabilmektedir. Mesela me'mûrun bihin tekrar edilmesini gerektiren bir delil bulunmadığında mutlak emrin tekrara delâlet edip etmediği konusunda, İmam Mâlik'ten herhangi bir görüş nakledilmediğini ancak kendisine göre İmam Mâlik'in, me'mûrun bihin bir defa yapılmasının yeterli olduğunu gösteren bir delil bulunmadıkça, mutlak emrin tekrara delâlet ettiği görüşünde olduğunu belirtmiştir. İmam Mâlik'e bu görüşü nispet eden İbnü'l-Kassâr, eserinde ilk defa bu meselede ona muhalif davranarak, mutlak emrin, tekrar edilmesini gerektiren bir delil bulunmadıkça, me'mûrun bihin sadece bir defa yapılması gerektiğine delâlet ettiğini söylemiştir.¹⁰⁷

İbnü'l-Kassâr, İmam Mâlik'e herhangi bir görüş nispet edilmesinin mümkün olmadığı konular içerisinde Kur'an'ın sünnetle neshi ile hazr ve ibâha meselelerinde, delilleriyle naklettiği tartışmalarda görüşlerden herhangi birini tercih etmemiştir.¹⁰⁸

3.2. Değerlendirme

İbnü'l-Kassâr'ın usul görüşleri sadece *Mukaddime*'de yer alan konularla sınırlı değildir. Hilâf konusunda Mâlikî mezhebinde en hacimli ve muteber eserlerden biri olan *Uyûnü'l-edille* içerisinde de usul konusundaki yaklaşım ve tercihlerini görebilmekteyiz. Bunların bir kısmını şöyle zikredebiliriz: “*Ravi, nakledilen haberine muhalif görüş beyan ettiğinde, onun görüşüne değil habere itibar edilir*”, “*İc-mada inkırâz-ı asr şart değildir*”, “*istihsan hücedir*”, “*nefiyden sonra gelen nekre umum ifade eder*”, “*mutlak nehiy tahrir ifade eder*”, vd.¹⁰⁹

Bütün bunlar dışında İbnü'l-Kassâr tahrîc ve tercihleriyle sonraki müctehidler üzerinde etkili olmuş ve görüşleri birçok eserde hem de sadece Mâlikîler tarafından değil diğer mezheplere mensup müctehidler tarafından da nakledilmiştir. Ayrıca sadece usul eserlerinde değil tefsir kitaplarında, hadis şerhlerinde, fûru-ı fıkıh kitaplarında da görüşlerinin yaygın bir şekilde nakledildiği görülmektedir. Bâcî'nin *İhkâmü'l-fusûl*'ü,¹¹⁰ İbn Rüşd'ün (ö. 520/1126) *el-Beyân ve't-tahsîl*'i,¹¹¹ Karâfî'nin *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*'ü,¹¹² Tûfî'nin (ö. 716/1316) *Şerhu muhtasari'r-ravza*'sı,¹¹³ Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *el-Bahrü'l-muhîl*'i,¹¹⁴ Venşerîsî'nin (ö.914/1508) *el-*

107 Bk. İbnü'l-Kassâr, *el-Mukaddime fi'l-usûl*, ss. 136-138.

108 İbnü'l-Kassâr, *el-Mukaddime fi'l-usûl*, ss. 141-145, 153-156.

109 Bu ve diğer örnekler ve ayrıntıları için bk. Mahtûm, “Dirâse”, ss. 105-124.

110 Bâcî, *İhkâmü'l-fusûl*, s. 213, 344, 581.

111 Kurtubî, *el-Beyân ve't-tahsîl*, VI, 106; XVI, 102.

112 Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, s. 106, 226, 324.

113 Tûfî, *Şerhu muhtasari'r-ravza*, I, 391; II, 375; III, 451.

114 Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîl*, II, 118, 449; III, 107.

Miyâr'ı,¹¹⁵ Hâzin'in (ö. 741/1341) ve Kurtubî'nin (ö. 671/1273) tefsirleri,¹¹⁶ İbn Hacer (ö. 852/1449) ve İbn Battâl'ın (ö. 449/1057) Buhârî şerhleri,¹¹⁷ Karâfî'nin *ez-Zahîre*'si¹¹⁸ ve Desûkî'nin (ö. 1230/1815) haşiyesi¹¹⁹ bunlara örnek olarak gösterilebilir.

İbnü'l-Kassâr'ın *Mukaddime*'si usûl-i fikhın ve konularının ikmal edildiği bir geçiş dönemi eseri olması, aynı zamanda hilâf üslubuyla yazıldığından, ihtilaf noktaları haricinde konuların sistematik olarak ele alınıp açıklanmamış olması sebebiyle, usul eserlerinde genel olarak benimsenen dörtlü taksimin her bir konusuna yönelik bilgiler ihtiva etmemektedir.

İbnü'l-Kassâr, şer'î delillerle ilgili İmam Mâlik'in usulünü dayandırdığı sem'î asıllar olarak kitap, sünnet, icmâ ile bunlardan yapılacak istidlâl ve kıyasa yer verdikten sonra şer'u men kablenâ, hazr ve ibâha, istishâbül-hâl gibi kavramlara âdetâ onların boş bıraktığı alanı doldurmada yardımcı (fer'î) yöntem olarak temas eder. İbnü'l-Kassâr bu fer'î yöntemler içerisinde istishâb kavramından ilk söz eden usulcülerdendir.¹²⁰

Bazı kaynaklarda dile getirilen İmam Mâlik'in Medine ehlinin icmâî dışında bir icma kabul etmediğine yönelik iddiaların doğruyu yansıtmadığını, İbnü'l-Kassâr'ın *Mukaddime*'sindeki icmaya yönelik ifadelerinden anlıyoruz. İbnü'l-Kassâr sem'î/şer'î asıllar içinde icmaya yer verdiği gibi, icmayı ve amel-i ehli medineyi ayrı başlıklar altında ele almıştır.

Amel-i ehli Medine'nin nakil yoluyla olanını kabul etmekte, ictihada dayanan amel-i ehli Medine'yi ise kabul etmemektedir. Eserde sahabî kavli ile ilgili ayrı bir başlık bulunmamakla beraber, Kur'an'ın sahabî kavliyle neshi, icma konusu, amel-i ehli Medine ve ihtilaftan sonra icmanın teşekkülü gibi başlıklar altında konunun ele alındığını söyleyebiliriz. İstihšana dair *Mukaddime*'de bir başlık bulunmazken, *Uyûnü'l-edille*'de istihšana yer verdiğini görüyoruz.

Hüküm bahislerine yönelik olarak *Mukaddime*'de, hüküm ve hüküm çeşitleri, mahkûmun aleyh, ehliyet ve arızaları ve mahkûmun fihe yönelik bilgiler yer almamaktadır. Sadece Allah katında doğrunun tek olması, hüsün-kubuh ile hazr ve ibâha konuları ele alınmıştır.

115 Venşerîsi, *Miyârü'l-mu'rib*, I, 204; IX, 154.

116 Hâzin, *Tefsîrü'l-Hâzin*, VI, 191, 211; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, V, 205, XI, 104.

117 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-bârî*, I, 398; II, 431; III, 379; İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 333; II, 61, 164; V, 312.

118 Karâfî, *ez-Zahîre*, I, 141, 309; II, 80, 123; VI, 214; VII, 287.

119 Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, II, 13, 221; III, 15, 140.

120 Bardakoğlu, "İstishâb", *DİA*, XXIII, 377.

İstinbat metotlarına yönelik olarak, âm-hâs, emir-nehîy, delilü'l-hitâb, vs. gibi lafız bahislerinde temel tartışma konusu olan meselelerin nüvelerinin eserde yer aldığı görülmektedir. İbnü'l-Kassâr eserinde ayrıca delillerin teâruzuna da yer vermiş, teâruz durumunda ne yapılması gerektiğiyle ilgili bilgiler vermiştir. Mâlikîler arasında da ihtilaf bulunan kıyasla haber-i vâhidin teâruzuyla ilgili, eserinde bu ihtilafın varlığından bahsetmekle beraber, haber-i vâhidin kıyasla teâruzunda kıyasın haber-i vâhide tercih edileceği görüşünü ön plana çıkarmış, zımnen onu tercih etmiştir.

İlk dönem usul tartışmaları arasında yer alıp da sonraki usul eserlerinde artık gündeme gelmeyen taklitle ilgili bazı konuların eserde yer aldığı görülmektedir. İbnü'l-Kassâr eserine ictihad konularıyla başlamış, 12 başlıktan oluşan bu bölümde ictihaddan çok taklitle ilgili meselelere yer vermiştir.¹²¹

SONUÇ

Hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmayan İbnü'l-Kassâr, IV.-X. asırda Bağdat'ta yaşamıştır. Bu dönem, Abbâsîlerin siyasi ve askeri olarak zayıfladığı, halifelerin sembolik bir konuma düştüğü bir dönem olmakla birlikte, Bağdat, ilmi ve kültürel hayatın yoğun olarak yaşandığı merkezlerden biridir.

Abbâsî devletinin başkenti Bağdat'ta Mâlikîlerin imamı olarak nitelenen İbnü'l-Kassâr, hem Mâlikî mezhebinin Irak'taki gelişiminde hem de genel olarak Mâlikî mezhebinin teşekkülünde önemli katkıları olan öncü fakihlerdendir. Aynı zamanda usul ve hilâf ilimlerinde mütehassıs olan İbnü'l-Kassâr, Bağdat'ta müderislik yapmasının yanında uzun zaman Bağdat kadılığı görevini de üstlenmiştir.

İlmi gelenek olarak Irak Mâlikî ekolünün içinde yer alan İbnü'l-Kassâr, bu ekolde önemli bir halkayı teşkil etmektedir. IV./X. yüzyılda Irak'ta ciddi bir varlık gösteren Irak Mâlikî ekolü mensupları, bir taraftan İmam Mâlik'in görüşlerini desteklemeye yönelik hilâf eserleri kaleme alırken diğer taraftan Mâlikî mezhebinin usulünü tespite yönelik tahrîc metodunu da kullanarak çalışmalar yapmışlar, Mâlikî fıkıh usulünün gelişiminde belirleyici rol oynamışlardır. Diğer yandan Mâlikî ekollerinde de bu çalışmaların başlamasına ciddi bir katkıda bulunmuşlardır.

İbnü'l-Kassâr'ın günümüze ulaştığı bilinen iki eseri, *Uyûnü'l-edille fî mesâilî'l-hilâf beyne fukahâî'l-emsâr* ile *el-Mukaddime fi'l-Usûl'dür*. *Uyûnü'l-edille* gerçek-

121 İbnü'l-Kassâr ve eserleri üzerine yapılan çalışmalar hakkında bk. Muhammed, *Menhecü İbni'l-Kassâr*, s. 3; Süleymânî, "Dirâse", s. 15; Özen, "İbnü'l-Kassâr", XXI, 105.

te İbnü'l-Kassâr'ın günümüze ulaştığı bilinen tek eseridir. Zira başlangıçta *el-Mukaddime fi'l-usul Uyûnü'l-edille*'ye mukaddime olarak yazılmış, ancak sonradan müstakil bir eser olarak istinsah edilmiş ve bu şekilde yaygın bir kullanım kazanmıştır. İbnü'l-Kassâr'ın *Uyûnü'l-edille*'si, ilmi kıymeti ve barındırdığı tahkik usulü açısından, erken dönem Mâlikî literatüründe Irak Mâlikî ekolü mensupları tarafından kaleme alınan hilâf eserleri içerisinde önemli bir yer işgal etmektedir.

Mâlikî usulüne dair günümüze ulaşmış en eski usul eserlerinden biri olan *Mukaddime*, hem bu özelliğiyle hem de usûl-i fihhın geliştiği ve konularının ikmal ettiği hicri 4. asırda tartışma konusu olan usul meseleleri hakkında fikir sahibi olmamıza imkân vermesi hasebiyle önemli bir kaynaktır.

İbnü'l-Kassâr eserini, İmam Mâlik'in usul görüşlerini tespit ve derleme amacıyla yazmıştır. Bu sebeple İmam Mâlik'ten açık olarak herhangi bir görüşün nakledilmediği meselelerde fûrûdaki yaklaşımlarından yola çıkarak tahrîc metoduyla konuya dair İmam Mâlik'in görüşünü belirlemeye çalışmıştır. İbnü'l-Kassâr, kimi konularda sadece İmam Mâlik'in görüşünü ve delillerini zikretmekle yetinirken kimi konularda ise farklı görüşlere de yer vermiş, ihtilafları dile getirmiş ve delilleri tartışmıştır.

İbnü'l-Kassâr'ın, İmam Mâlik'in usul görüşlerini onun fûrû yaklaşımlarından yola çıkarak tespit etmesi yanında *Mukaddime*'nin de mezhep savunmasına yönelik bir eser olması, ibaresinin kolay ve anlaşılır olması, onun Müttekellim'in değil fu-kaha/Hanefî metoduna göre yazılmış bir usul eseri olduğunu ortaya koymaktadır.

İbnü'l-Kassâr'ın *Mukaddime*'si hilâf üslubuyla yazıldığından, ihtilaf noktaları haricinde konuların sistematik olarak ele alınıp açıklanmamış olması sebebiyle, usul eserlerinde genel olarak benimsenen dörtlü taksimin her bir konusuna yönelik bilgiler ihtiva etmemektedir. Mesela hüküm bahislerine yönelik olarak *Mukaddime*'de, sadece Allah katında doğrunun tek olması, hüsün-kubuh ve hazr ve ibâha konuları ele alınmıştır.

Usul görüşlerini açıklamaya çalıştığımız İbnü'l-Kassâr'ın *Mukaddime*'si, muhtasar bir eser olmasına rağmen, özellikle tahrîcî'l-usûl-ale'l-fûrû açısından birçok örnek barındırmaktadır. İbnü'l-Kassâr, İmam Mâlik'e görüş nispet edilmesinin mümkün olmadığı konularda, mezhebin önde gelen müctehidlerinin görüşlerinden nakiller yaparak konuyu ele almış, bu meselelerin bir kısmında kendi tercihlerini de belirtmiştir. Tard ve cereyân da olduğu gibi bu tercihleri bazen mezhep müctehidlerinin çoğunluğunun görüşüne muhalif olabilirken bazen de tahrîc yoluyla İmam Mâlik'e nispet ettiği görüşlere muhalif olabilmektedir.

İbnü'l-Kassâr, usule dair her meselede İmam Mâlik'in görüşünü tespite çalışmış ve her meseleyi İmam Mâlik'e nispet etmeye gayret etmiştir. Bu nedenle o, tahrîc ve tercihleriyle sonraki müctehidler üzerinde etkili olmuş ve görüşleri birçok eserde hem de sadece Mâlikîler tarafından değil diğer mezheplere mensup müctehidler tarafından da nakledilmiştir.

Kaynakça

- Apak, Adem, *Anahatlarıyla İslam Tarihi: (Abbâsiler Dönemi)*, 4. Basım, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013.
- Bağdatlı, İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, nşr. Kilisli Rifat Bilge - İbnülemin Mahmûd Kemal İnal, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1951.
- Bağdatlı, İsmâil Paşa, *İzâhü'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-zunûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*, haz. M. Şerefettin Yaltkaya - Kilisli Rifat Bilge, 2. Basım, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1972.
- Bardakoğlu, Ali, "İstishâb", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII,376-381.
- Başoğlu, Tuncay, "Tahrîc", *DİA*, İstanbul 2010. XXXIX, 420-422.
- Brockelmann, Carl, *Geschichte der arabischen Litteratur : erster supplementband*, E.J. Brill, Leiden 1937.
- Brockelmann, Carl, *Geschichte der arabischen Litteratur : zweiter supplementband*, E.J. Brill, Leiden 1938.
- Çavuşoğlu, Ali Hakan, *Irak Mâlikî Ekolü (III. - V. / IX. - XI. y.y.)*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2004.
- Derdûr, İlyâs, *İlmu usûlî'l-fikh*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1432-2011.
- Duvayhî, Ahmed b. Abdullah b. Muhammed, *İlmu usûlî'l-fikh mine't-tedvin ilâ nihâyeti'l-karni'r-râbi'l-hicrî*, Câmîati'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Riyad 1427/2006.
- Göl, Yavuz Selim, *Abbâsiler Döneminde Kâdi'l-Kudâtlık*, İlahiyât Yayınları, Ankara 2020.
- Hacvî, Muhammed b. Hasan b. Arabî es-Sealibî, *el-Fikrû's-sâmî fi târihi'l-fikhi'l-İslâmî*, haz. Eymen Sâlih Şa'bân, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1416/1995.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit, *Târihu Bağdâd ev Medîneti's-selâm*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, 2. Basım, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1425/2004.
- Hudârî, Muhammed b. Afîfî el-Bâcûrî, *Târihu't-teşri'l-İslâmî*, 8. Basım, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1387/1967.
- İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefa Burhaneddin İbrâhim b. Ali b. Muhammed, *ed-Dibâcû'l-müzheb fi mârifeti a'yâni ulemâ'i'l-mezheb*, thk. Muhammed el-Ahmedî Ebü'n-Nûr, Dârü't-Tûras, Kahire 1972.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ, 13. Basım, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.
- İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf, *en-Nücûmü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kahire 1933.
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *el-Kâmil fi't-târih*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1407/1987.
- İbnü'l-Gazzî, Ebü'l-Meâlî Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman, *Divânü'l-İslâm*, thk. Seyyid Kesrevî Hasan, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990.

- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Abdulkadir Arnavut - Mahmut Arnavut, Dâru İbn Kesir, Beyrut 1410/1989.
- İbnü'l-Kassâr, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî, *el-Mukaddime fi'l-usûl*, thk. Muhammed b. el-Hüseyn es-Süleymânî, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1996.
- İbnü'l-Kassâr, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî, *Uyûnü'l-edille fi mesâilî'l-hilâf beyne fukahâi'l-emsâr : kitâbü't-tahâre*, thk. Abdülhâmid b. Sa'd b. Nâsir es-Suûdî, Câmîatiü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, Riyad 1426/2006.
- İltaş, Davut, "Fıkıh Usulü Yazımında 'Kelimcılar Yöntemi ve Fakipler Yöntemi' Ayrımlaşmasının Mahiyeti Üzerine", *Bilimname*, sy. 17, 2009/2, s. 65-95.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Musa b. İyâz el-Yahsubî, *Tertîbü'l-medârik ve takribü'l-mesâlik li-mârifeti a'lâmi mezhebi'l-Mâlik*, thk. Abdulkadir es-Sahrâvî, Vizâretü'l-Evkâf veş-Şuûnî'l-İslâmiyye, Rabat 1403/1983.
- Kalâleş, Ömer, *Tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl min hilâli'l-mukaddimâti'l-usuliyye li'l-müdevvenâti'l-fikhiyye - "Uyûnu'l-edille" maa "Mukaddimetihî" li İbni'l-Kassâr nemûzecen-*, Cezayir Oran Üniversitesi, Doktora Tezi, Cezayir 2017-2018.
- Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısrî, *ez-Zahîre*, thk. Muhammed Haccî, Said Ahmed E'rab, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1994.
- Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısrî, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl fi ihtisâri'l-mahsûl fi'l-usûl*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1424/2004.
- Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, haz. M. Şerefettin Yaltkaya - Kilisli Rifat Bilge, 2. Basım, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1971.
- Kaya, Eyyüp Said, "Mâlikî Mezhebi", *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 519-535.
- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifîn : terâcimu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1414/1993.
- Kesgin, Hafsa, "Mâlikî Mezhebinde Mezhep İçi İhtilâf", *Diyanet İlmî Dergi*, c. 56, sy. 1, Ocak-Şubat-Mart 2020, s. 13-38.
- Kesgin, Hafsa, "Mâlikî Fıkıh Usûlünün Tarihsel Süreci", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 48, Haziran 2020, s. 505-535.
- Koca, Ferhat, "el-Muhtasar", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 67-70.
- Mahdûm, Mustafa, "Dirâse", *Mukaddime fi usûli'l-fikh*, mlf. Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî İbnü'l-Kassâr, Dârü'l-Ma'leme, Riyad 1420/1999.
- Mahlûf, Muhammed b. Muhammed b. Ömer el-Münestirî Muhammed, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fi tabakâti'l-Mâlikiyye*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003.
- Muhammed, Abdülâlî, *Menhecü İbni'l-Kassâr fi kitâbihi'l-mukaddime ve tatbikâtihi fi tahrîci'l-fürû' ale'l-usûl*, Cezayir (Aboubekr Belkaïd) Tlemen Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Cezayir 2014-2015.
- Nevevî, Ebü Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri, *Sahîh-i Müslim bi-şerhi'n-Nevevî*, Matbaatü'l-Mısrıyye, Kahire 1347/1929.
- Özen, Şükrü, "Hilâf", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 527-538.
- Özen, Şükrü, "İbnü'l-Kassâr", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 104-105.
- Safedî, Ebü's-Safâ (Ebü Said) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaut - Türkî Mustafa, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1420/2000.

- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezî, *el-Ensâb*, Dârü'l-Cinân, Beyrut 1408/1988.
- Sezgin, Fuat, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi (GAS): Almanca Aslın Türkçe Tercümesi*, Prof.Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2015.
- Suûdî, Abdilhâmid b. Sa'd b. Nâsır, "Dirâse", *Uyûnü'l-edille fi mesâilî'l-hilâf beyne fukahâi'l-emsâr : kitâbü't-tahâre*, mlf. Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî İbnü'l-Kassâr, Câmîatiü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, Riyad 1426/2006.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Kitâbü'r-red alâ men ahlede ile'l-arz*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire ts.
- Süleymânî, Muhammed b. el-Hüseyn, "Dirâse", *el-Mukaddime fi'l-usûl*, mlf. Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî İbnü'l-Kassâr, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1996.
- Şirâzî, Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf, *Tabakâtü'l-fukaha*, thk. İhsan Abbas, 2. Basım, Dârü'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut 1981.
- Tûfî, Ebü'r-Rebî Necmeddin Süleyman b. Abdülkavî, *Şerhu muhtasari'r-ravza*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1407/1987.
- Veñşerîsî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ et-Tilimsânî, *İddetü'l-burûk fi cem'i mâ fi'l-mezheb mine'l-cumui ve'l-furûk*, thk. Hamza Ebû Fâris, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1410/1990.
- Veñşerîsî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ et-Tilimsânî, *Miyârü'l-mu'rib ve'l-câmii'l-Magrib*, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1401/1981.
- Yâfiî, Afifüddin Abdullah b. Es'ad b. Ali el-Yemânî, *Mir'ätü'l-cenân ve ibretü'l-yakzân fi marifeti havâdisi'z-zaman*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1997.
- Yıldız, Hakkı Dursun, "Abbâsiler", *DİA*, İstanbul 1988, I, 31-48.
- Yılmaz, Ali, *Muâviye ve Abbas Bağlamında Arap Milliyetçiliği*, Fecr Yayınları, Ankara 2019.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-İber fi haberi men gaber*, thk. Ebû Hacer Muhammed Zağlul, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1405/1985.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târihü'l-İslâm ve vefeyätü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm : h. 381-400*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1409/1988.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tezkiretü'l-huffâz*, thk. Zekeriy-ya Umeyrât, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut - Muhammed Nâim el-Araksûsî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1403/1983.
- Zeydan, Yusuf, *Fihrisu mahtûtâti Câmîati'l-İskenderiyye*, Ma'hedü'l-Mahtûtâti'l-Arabiyye, Kahire 1994.